

Akmyrat Gürgenli
Taryh ylymlaryň kandidaty
Goliarne@yahoo.com

Latyn Amerikasyna sygynan Ilkinji Türkmen Syýasy Emigranty **Türkmenler 1-nji jahan urşunda we Teke polky**

Han Hajyýew
(Hywa 1895– Mekzika 1966)

Han Hajyýew Türkmen harby aristokratiýasynyň we Ak ofisser hereketiniň görnükli wekilidir. Ol Kornilov gozgalaňynyň we Zakaspiniň göreşjeň ýigididir.

Ol Hywa sebtinde Türkmen-ýomut baýram-şaly tiresinden bolup, onuň hakyky ady **Begnazar** bolsada, Rezakbey Hajyýew diýilip tanalypdyr. Beýleki Türkmen taýpalary ýaly, ol 20-njy asyrda imperator Aleksandr II-iň kadet korpusynda-harby mekdep- okapdyr. Okuwy tamamlap, Tver şäheriniň atçylyk uçileşesinde girip, ony-da 1916-njy ýylda gutarypdyr.

Birinji jahan urşy we Türkmenleriň revolutsiýon herektleriniň möwç almagy

Germanýanyň, Orsýete urş yglan etmeginden soňra oňa garşy durmak üçin orsýet patyşasynyň halklara gysyşy, zulmy artýar. Fronta esger, at we malyýa kömegini ýygnamak üçin patyşanyň emeldarlary her ýerde ýörite harby komisýalar döredýärler. 1916-njy ýylyň 25-nji iýulyndaky patyşanyň

permanynda tillerde¹, harby fabriklerde we demirýollarda işlemäge adamlar fronta çagyrylýar. Bu permany ýerine ýetirmek üçin Türküstanyň gubernatory general Kropatkin 19-43 ýaşlar arasyndaky erkekleriň fronta gitmelidigini jar edýär. Zakaspiniň harby ýolbaşçylary bu permanyň ýerine ýetirmegi üçin maslahat üstüne maslahat geçirýärler. 1916-nji ýyň 12-nji iýuldaky maslahatynda Aşgabat garnizonunda general maýor Kalmakov, gen-leýtenat Doplitski, polkovnik Bilanoviç, Marydan polkovnik Persion Soltan, pol. Testokov... dagy oba ýerlerden adamlaryň ýygnalmagyny geňeşýärler. Ýöne Türkmenler fronta ýigitlerini, atdyr, düýelerini bermekden boýun gaçyrýarlar. Türkmenleriň patyşanyň permanyna garşy durandyklary barasynda taryhçy alym Bibi Rabiýa Logaşova hem-de Astrabatda, Britanlaryň agenti bolup işlän Maksudlu gyzykly maglumat berýärler.²

Teke polki

1890-nji ýyllarda patyşa hem onuň köşgüni goramak üçin Türkmenlerden düzülen ýörite atly topary paýtagt Peterburgda iberilýär, ol topara başda rusça «diki»(wagşy) polk diýlen bolsa soňra ol «**Teke polki**» ady bilen meşhur bolýar. 1-nji jahan urşuna general **Lavr Kornilov** batyr jigitlerden düzülen şu topary-da fronta alyp gidýär we ony öz komdirliги astyna alýar. Kornilovyň Türkmençäni suwara bilendigi, Türkmen atlylarayna aýratyn syýalg-hormat goýandygy aýdylýar. Bolşewiklere garşy göreşde ýeňlilip tussag edilenden soňra Kornilovyň atly topary dargadylýar, onuň ofiserlerinden Türkmen ýigidi **Han Hajjýew** dagy daşary ýurda-Ýevropa sygynýar.

---

¹ Frontyň arkasynda gulluk edýän topar

² Turkmeni Irana. SSSR-iň Ylymlar akademiýasy. «Nauka-ylym» neşriýaty Moskva 1976 we Muhaberat-e Astrabat. Maksudlu. Irej Eňsar.Tehran 1363

Genral Kornilov

Teke polki Avstriýada (Salar hanyň arhywinden. Eýran-Torbet Jam)

1-nji jahan söweşe gatnaşan Türkmenler barada «Ruznema-ýe Mavera-ýe Bahr-e Hazar» gazetinde “Batyr Türkmenler” sözbaşyly makala çap bolupdyr.

«Hudaýa şükür Türkmenler urşda köp abraý alypdyrlar. Batyr atlary hemme dünýäge mälim bolupdyr. Orsýet gazetlerinde Türkmen jigitlerini köp beter ögüpdirler we olaryň beter ýagşy diýpdirler. Gazet ýazyjysy Kupçinski urşa giden Türkmen polkovnik jigitlerden urş ýerinde görüp şeýle ýazypdyr:

Germaniýa ýurdunyň Saldaw atly şähriň ýakynlygynda urş wagty ors goşunlarynyň arasynda Türkmen polki gördüm, başlarynda uly gara telpekleri, egininde don, çigininde pagonlary, billerinde köne egri gylyçlary. Şunlary ilki gören kişi gadym wagtyň Tatar goşuny hasap ededir, bularyň boýlary uzyn, eýeriň üstünde gyzyl ýüpek bilen dikilen oturan Türkmenler ne ýere gelse we ne şähere ýetişerse hemme jemagat onlary görüp haýran galyp taryp edip, onlary ýagşy göredi. Türkmenler urşda ýoldaşyn ýatdan çykartmaýdy, duşman üstüne çapawul etmegi, ýagynyň ordasyndan we goşunyndan habar tutmagy, gadym öz adatlary bilen ýagiy edediler. Olaryň atlaryny suwa ýakmaga giden zaman gördüm, eýle hyýal etdim ki bir jeren we ýa maral sürüsidir. Hem gije hem gündüz jigitler oduň gyrasynda dyýzlaryn büküp oturmuş gördüm. Türkmen jigitler damagy köp iýmeýdi, öz çöregin ýagşy göredi, biziň soldatyň gara çöregi çorbany imeýdi... Türkmenler şol ýeriň söwdigärlerinden gerek bolan zatlary alyp pullaryň dogrulyk bilen nagyt berediler. Olaryň keýpi kök, toýa baran ýaly.»³

Han Hajjýew 1916-njy ýylda baron P.Brangelin ýolbaşçylyk edýän Narçinsk kazak polkunda gysga wagtlaýyn gullukda bolyar. 1917-nji ýylyň ýanwarynda Teke polkunyň hataryna berilýär. Ol karnet çininde Awstriýanyň, Balahiniň we Galiçiniň harby hereketlerine gatnaşýar. General L. Kornilovyň baş serkerde wezipesine bellenmegi netijesinde Han Hajjýew Teke polkuny düzýär. Teke polky baş-serkerdeligiň Ýokary Stavkasyna girýärdi.

Han Hajjýew Moskwanyň Döwlet maslahatyna gatnaşýar, Kornilovyň Petrograddaky wagtlaýyn hokymet bilen alyp baran gepleşiklerine hem gatnaşýar.

---

³ «Ruznema-ye Mavera-ye Bahr-e Hazar» gazetini. 1-nji san. 14-nji dekabir 1914-nji ýyl.

Kornilovyň gozgalaňy basylyp ýatyrylandan soň 1917-nji ýylyň noýabr-dekabr aylarynda L.Kornilovy we onyň ýanyndakylary tekeleriň güýji bilen Han Hajjýew Buhovsk türmesinden boşatmagy başarýar. Don derýasynyň buzly ýörişine gatnaşýar. Teke polky duşmanyň tylynda güýç toplap, Gyzyl Goşunyň bölekleri bilen soweşe girip, olary derbi-dagyn edýär.

Novo-çerkassde Han Hajjýew general Kornilovyň şahsy adutanty bolýar, 1918-nji ýylyň mart aýynda general Kornilov ölenden soň general A.Denikiniň ýolbaşçylygynda ol Teke polkunuň zarba urujy Meýletinler goşunyna ýolbaşçylyk edýär. Ýüzbaşy serkerdesi hökmünde Çariçunyň eteginde Birinji Kuban söweşjeň ýorişlerine gatnaşýar.

Han Hajjýew 1918-nji ýylda Türkmen topragyna gelip, Dykma Serdaryň ogly, Teke polkunyň komandiriniň öňki orunbasary, Teke plokunyň atçylyk milli diviziýasynyň komandiri Oraz Serdaryň garamagynda gulluga başlayar. Teke polky Günorta Russyanyň ýaragly Güýçleriniň bir bölegi bolupdyr. Ozbaşdaklyk ugrunda göreşiji Gurbamamet Serdar-Jüneýit Han bolsa Günorta Russyanyň ýaragly Güýçleri bilen çaknaşykda eken. Soň Jüneýit Han Hywa hanlygynyň we Zakaspi oblastynyň birleşen gozgalaňçylar toparyna ýolbaşçylyk edipdir.

Han Hajjýew Zakaspida Gyzyl Goşun ýeňiş gazanandan soň, Han Ýomudyň kömegi bilen Krasnovodska gelýär, ol ýerdenem ofiserler toparyda Hazar deňziniň günorta-gündogaryndaky Aşyrada çykyar. Han Hajjýew şol ýerdenem göni Eýrana, soňra-da Hindistana barýar. Soňra-da Hytaýa ýetýär. Hytaydan Vladivostoga baryar. Uzak Gündogarda Sovet hökümetine garşy göreşýär. Aklaryň Goşuny hem-de Antanta intervensiýasy derbi-dagyn edilenden soň Russyany hemişelik taşlamaly bolýar.

Hytaýyň Şanghay we Yaponýanyň Ýokogama şäherlerinde az wagtlyk yaşandan son Han Hajjýew Mekzika gelip. Şol ýerde hem oturymly bolýar. Ak-emigrantlaryň jemgyýetçilik işlerine hujuwly gatnaşýar, Sovet hökümetine

we kommunistlere garşy emigrant metbugatynda hem-de ýerli metbugatda yzygiderli çykyş edýär.

Han Hajjýew "Beýik Boýar" /Belgrad, 1929/ romanyň, "Atçapar" /San-Fransisko, 1962/ povestini avtodydyr.

Ol Meksiko şäherinde infarktdan- ýürek keselinden ýogalyp, şol ýerde hem fransuz gonamçylygynda jaýlanýar.